

Három új Antenna-könyv a Dacia kiadásában

Dicséretes feladatra vállalkozott a Dacia Kiadó: felismerve azt a tényt, hogy a hazai magyar nyelvű természettudományos irodalom lemaradt a szépirodalom mögött, távlati tervet dolgozott ki e lemaradás behozására. Célja: a korunkban nélkülözhetetlen természettudományos műveltség közvetítése az olvasók felé, valamint a magyar tudományos szaknyelv ápolása. Ennek a tervnek része az *Antenna*-sorozat is, amelynek első hat kötetét a *Korunk* hasábjain Barabás Endre (1973. 8.) és Tóth Károly (1974. 1.) ismertette. Most a legújabb három kötet (Csűrös István: *Az Erdélyi-medence növényvilágáról*, Selinger Sándor: *A kristályfoszforok lumineszcenciája*, Semlyén János: *A tér és idő relativitása és a gravitációs hullámok*) ürügyén vitatkozunk tovább a hasznos sorozatról.

Ha valakivel beszélünk, mondanivalónkat úgy válogatjuk meg, hogy az illető számára hasznos információt jelentsen. Arról, hogy ez mennyire sikerül, azonnal meg is győződhetünk: partnerünk jelzi, ha nem érti. A tömegkommunikációs eszközök, így a könyv esetében is megszűnik a személyes kapcsolat, a visszajelentés késik, s legfeljebb egy új kiadás esetén hasznosítható. A tudományos ismeretterjesztő könyv írójának mégis „meg kell személyesítenie” a névtelen olvasót, aki nek ír: elképzei, mit tud az illető, mire kíváncsi, mit képes megérteni — és ehhez igazítja mondanivalóját. Azt mondhatná valaki, hogy bármely színvonalú könyvnek akad olvasója. Így van, ha a színvonal homogén. De ha a könyv egyik része olyan nivójú, amit már rég túlhaladtam, a másik része meg olyan magas, hogy nem érem fel, akkor számomra ez a könyv semmi információt nem ad. A homogeneitás követelménye egy-egy könyvsorozatra is érvényes. A sorozatba foglalás által a kiadó *tájékoztatja a közönséget a kiadványok jellegéről, színvonaláról*. Ha ez a követelmény nem teljesül, a hasonló borítólapon ellenére a könyvek csak látszatra alkotnak sorozatot.

Az *Antenna*-sorozat célja a tudományos ismeretterjesztés: azokhoz szól, akik középiskolai végzettséggel rendelkeznek, illetve most szerzik meg azt. Tehát főleg felsős diákokat vezet be egyes szaktudományok területére, segít a pályaválasztásban, és érdekes dolgokat közöl olyan végzetekkel is, akik általános műveltségüket akarják fejleszteni.

Nehéz feladatra vállalkoztak a kismonográfiák írói: tudományos kérdésekről tudományos jelleggel beszélni nem szakembereknek. Es mindezt pár ív terjedelemben, ami nem ad lehetőséget bővebb magyarázatra. E feladatnak csak az tehet eleget, aki nemcsak tárgyát és anyanyelvét ismeri alaposan, hanem pedagógiai érzéke is van hozzá, hogy egyszerűen, világosan magyarázzon meg bonyolult kérdéseket. Ahogy Barabás Endre mondja: az ilyen könyvet csak olvasni könnyű, megírni annál nehezebb. De éppen ezért nem érthetünk vele egyet, mikor friss diplomásokat, egyetemi hallgatókat akar „felkérni a keringőre”. Legelőnyösebb helyzetben az egyetemi tanárok vannak: ők a tudományágukban is otthonosak, pedagógiai gyakorlatuk is van. Ez utóbbi többnyire hiányzik a tudományos kutatókból, míg a középiskolai tanárok nem mindig látják elég magas perspektívából a tárgyukat (ők tehát inkább népszerűsítő művek írására volnának alkalmasak). Mindez persze csak statisztikailag igaz, bizonyára lehetne ellenpéldákat is felhozni.

Csűrös István munkája (*Az Erdélyi-medence növényvilágáról*) mindenesetre alátámasztja a fentieket: meglátszik rajta, hogy gazdag nevelői tapasztalattal rendelkező tudós írta. Első pillanatra meglepőnek tűnik, hogy a szerző Mészáros Miklós egyetemi előadótanárt kérte fel a földtani viszonyokról szóló fejezet meg-

írására, s három más szakemberrel revideáltatta a domborzati és éghajlattani részt. Csűrös nyilván „kapásból“ meg tudta volna írni a geológiai részt is, legfeljebb belelapozott volna egy kézikönyvbe. Hogy mégsem így járt el, annak nem a kényelemszeretet az oka, hanem az igényesség, a *felelősségtudat a tudományos ismeretterjesztő munkával szemben*. Csűrös István mint tudós azt vallja, hogy a tudomány minden fokon tiszteletet érdemel, pedagógusként pedig az a nézete, hogy az ifjúságnak minden körülmények közt a lehető legjobbat kell adni. Sikerült is neki. Bár a mi technikacentrikus korunkban a növénytani téma nem tűnik túl izgalmasnak, a szerző olyan érzékletesen domborította ki a belső összefüggéseket, hogy a növényeket nem nagyon ismerő olvasó is szívesen végigragja magát az elkerülhetetlen felsorolások kásahegyén. A könyvet olvasva belátjuk, hogy a növények ismerete nemcsak gyönyörködtető „scientia mirabilis“, hanem igen nagy gyakorlati jelentőségű tudomány is. Ugyanakkor lépten-nyomon felfigyelünk a környezetvédelem égető fontosságára. A könyv érdeme, hogy egyes idegen szakkifejezéseket külön jegyzet magyaráz meg. Jó lett volna a geológiai változásokat ismertető fejezethez táblázatot mellékelni a földtörténeti korok sorrendjéről és időtartamáról, a növényvilág kialakulását tárgyaló fejezetben pedig az egyes korok jellegzetes növényzete mellett érdekes lett volna ezzel párhuzamosan megismerni az akkori állatvilág jellemző képviselőit is, beleértve az ember megjelenését és a civilizáció fejlődését, hogy dialektikus egységben lássuk az életteret.

Selinger Sándor témaválasztása (*A kristályfoszforok lumineszcenciája*) szerencsés: számolni lehetett azzal, hogy az *Antenna*-sorozat olvasóit érdekelní fogja e tárgykor. A szerző bemutatja a lumineszcens jelenségeket, behatóan foglalkozik e jelenségek két fajtájával, ismerteti a kristályfoszforok technológiáját, majd kitér a gyakorlati alkalmazásokra. Ha a középiskolai ismeretekkel rendelkező olvasó áttanulmányozza e kis könyvet, sok érdekes dolgot tud meg a fizikának erről a modern fejezetéről. A szerző igyekszik egyszerűen és világosan megmagyarázni a problémákat, s a szöveget jó rajzok teszik szemléletessé. Mégis a kötet bizonyos aránytalanság-érzést kelt olvasójában. Ahányszor az volt az érzésem, hogy ezt vagy amazt alaposabban meg kellett volna magyarázni, mindig hajlamos voltam megbocsátani a szerző szűkszávúságát, ismervé a keret szűk voltát — ugyanakkor azonban találtam olyan részeket is, amelyeknél úgy éreztem: nyugodtan el is hagyhatta volna. (Például a 31., 32. és 48. lapon található levezetések; az egyikkel kapcsolatban maga a szerző állapítja meg, hogy „a fentebb leírt folyamat csak elméleti jelentőségű, mert a gyakorlatban a kristályok nem ezt a folyamatot követik.“) Sok a fölösleges képlet is, amelyek — nem szakember számára — nem sokat mondanak a jelenség lényegéről. Nyugodtan el lehetett volna hagyni a Compton- és a Raman-effektust is (utóbbira kétszer is kitér a szerző); mellőzhető lett volna a sok részletkérdés, technikai adat, valamint a VI. fejezet néhány ábrája. Az így felszabadult keret lehetővé tette volna a megmaradt részek behatóbb tárgyalását.

Jó dolog, hogy a szerző a szövegben utal azokra a fejezetekre, amelyeknél az egyes kérdéseket részletesebben tárgyalja. Ez azonban nem helyettesíti a név- és tárgymutatót, amely a sorozat többi kötetéből is hiányzik, pedig nagymértékben emelné értéküket, megkönnyítené használatukat.

Hiányosságok mutatkoznak a fogalmak pontos értelmezésében és használatában is. Vegyük például a téma alapvető fogalmait: a fluoreszcenciát és a foszforeszcenciát. Míután a szerző a 7. lapon helyesen írta le a mechanizmust, a 12. lapon egy önmagában is ellentmondásos értelmezést ad, a 18. lapon pedig egy harmadik, szintén vitatható meghatározást közöl (egyben bevezeti a termolumineszcencia fogalmát, amelyről kimondja, hogy szilárd testekben ugyanazon fizikai folyamatnak tulajdonítható, mint a foszforeszcencia, de nem mutat rá világosan a kettő közötti különbségre). A 23. lapon közölt újabb definíció valószínűleg elírás miatt zavaros; ugyanítt tudjuk meg, hogy a foszforeszcencia úgy jelenik meg, mint remanens lumineszcencia, de felbukkan egy újabb fogalom, a spontán remanens lumineszcencia is, amelyről megint nem tudunk meg eleget ahhoz, hogy az előző jelenségektől tisztán meg tudnánk különböztetni. Mindez „happy end“-del végződik a 44. lapon, ahol az olvasó újra helyes magyarázatot kap, de szegény már nem is tudja, hogy a sok ellentmondásos megfogalmazás „közül melyiket higgye el.

Feltétlenül tisztázni kellett volna egy kérdést a címben foglalt kifejezéssel kapcsolatban. A görög eredetű *foszfor* szó azt jelenti: „fényt hozó, fényt adó“. Ismeretterjesztő munkákban soha ne sajnáljunk néhány szót az *idegen kifejezések értelmének magyarázásától*: ezáltal közelebb kerülnek az olvasóhoz és érthetőbbé válnak. A „foszfor“ kifejezésen az olvasók könnyen a P betűvel jelölt kémiai ele-

met érthetik, amely onnan kapta a nevét, hogy oxidációs folyamatait fénykibocsátás kíséri. A könyvecskében tárgyalt kristályfoszforoknak — más néven luminoforoknak — semmi közülük a P elemhez. Hogy ezt mennyire fontos lett volna közölni, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy ebben a kérdésben maga a szerző is tévedésbe esik. Azt állítja, hogy „az első kristályfoszfort Brand szintetizálta a XV. század elején“ (11. lap). A valóságban Brandt (nem Brand) a P elemet (nem a kristályfoszfort) állította elő (nem szintetizálta) 1669-ben (nem a XV. század elején). A többi stimmel!

Az utóbb idézett mondatban egy tárgyi tévedés mellett három pontatlanság is előfordul. Sajnos, ez nem egyedülálló eset a könyvben, de hát erről itt nem adhatunk jegyzéket, már csupán Ezzelmi okokból sem. Sok hiba valószínűleg elírásból, sajtóhibából származik. Tervez kapcsolatban a kiadót kérdeznénk meg: ha már nem sikerül kiküszöbölni a hibákat, nem lehetne-e hibajegyzéket mellékeelni a kötetekhez?

Összefoglalásként: a téma érdekes, az ötlet jó volt, gazdag anyagot gyűjtött össze a szerző, de nyersen, „borzasan“ adta a szerkesztő kezébe, ez pedig ugyanúgy küldte a nyomdába. Mindketten megfélekedtek arról az elvről, hogy az olvasónak nem nagy adathalmazt kell látni, amit nem tud megemészteni; inkább adjunk kevesebbet, de úgy magyarázzuk meg, hogy meg is értse, önbizalma fokozódjék, kedvet kapjon a további olvasáshoz.

Semlyén János olyan modern témáról ír (*A tér és idő relativitása és a gravitációs hullámok*), hogy szükségesnek találta leszögezni: a könyv megjelenéséig további értékes adatok láthatnak napvilágot, amelyek választ adhatnak a jelen pillanatban felmerülő kérdésekre.

Valóban: a relativitáselmélet alapjai szilárdak, de következményei még beláthatatlanok. Mind a mikrokozmosz, mind a makrokozmosz kutatásában sok olyan probléma van, amelyeknek a relativitáselmélet fényében való megvilágítása nagy felfedezéseket tesz lehetővé. Ezzel párhuzamosan a relativitáselmélet is fejlődik, új fejezetekkel gazdagodik. Ez a terület korántsem lezárt, a modern fizika egyik legdinamikusabb része, tág lehetőséget biztosít az alkotó fantázia számára. Az ifjúság szereti az ilyen szellemi kalandozást, szinte jobban érdekli, ha arról beszélünk, amit még nem tudunk, mint ha igazolt, ellenőrzött megállapításokkal árasztjuk el.

Semlyén nem meddő spekulációra csábítja olvasóit, hanem a természet titkai megoldásának útját mutatja be: hogyan kerül ellentétbe az általánosan elfogadott elmélettel egy-két kísérleti tény, hogyan alkotnak a tudósok munkahipotéziseket ezek megmagyarázására, hogyan igazolják a feltételezéseiket további kísérletekkel, s hogyan születik az új, átfogóbb elmélet. Tanulságosan mutatja be, hogy szabadon csaponghat a tudósok fantáziája, születhetnek merész, sőt megdöbbentő gravitációs elméletek, amelyek szembefordulnak legbiztosabbnak vélt elképzeléseinkkel: nem nevetjük ki szerzőiket. De aztán betesz az elméletet a Nordtvedt-Will „gondolati gépezetbe“, az pedig könyörtelenül kirostál minden elképzelést, amely ellentmond a kísérleti adatoknak.

Rendkívül tanulságos az a kirándulás, amelyre Semlyén János hív — kár azonban, hogy gyakran olyan meredek és keskeny, nyaktörő ösvényeken halad, melyeken alig lehet követni. Mert ő bizony azt képzeli az *Antenna*-sorozat olvasóiról, hogy ismerik Einstein elméletét és a nem-euklideszi geometriát, jártasak a vektor- és tenzorszámításban. Következésképp olyan képleteket ír fel, amelyeket az olvasó mély kisebrendűségi érzéssel és félnék tisztelettel csodál, olyan levezetéseket mutat be, hogy az egyszerű halandó láttukra továbblapoz. Mi szükség volt a 38—45. lapokat kitöltő huszonhat lépéses levezetésre? Ugyanazt a célt szolgálta volna az a kijelentés is, hogy gyenge gravitációs mezőre az általános relativitáselmélet alapján levezethető a hullámegyenlet. A matematikai fejtegetés úgyszólván *látszabizonyítás*, ha nem tudjuk követni. És ez csupán egyetlen példa az olvasók ismereteinek a túlbecsülésére, de ez a hiba végigvonul az egész könyvön, mely ugyanakkor nem magyaráz meg olyan dolgokat, amelyeket részletesen ki kell fejteni ahhoz, hogy az olvasó meg is értse a kérdést. Erre pedig tudott volna teret szorítani a szerző, ha nem bonyolódik túlkomplikált matematikai tárgyalásokba.

Ezzel szemben nagyobb figyelmet kellett volna fordítani a fogalmak pontos használatára és az elméletek filozófiai oldalának kidomborítására. Mindenekelőtt feltűnik, hogy váltakozva használja a *gravitációs mező*, illetve *gravitációs tér* elnevezést. A mező az anyag speciális állapotát jelenti, míg a tér geometriai fogalom, amely az idővel együtt az anyag létezési formája. A kettő nem választható el egymástól, de nem is azonosítható. Minden nyelv különbséget tesz a két fogalom közt, a magyar szakirodalomban azonban a mező elnevezés, sajnos, későn

honosodott meg, még sokan használják a régebbi „erőtér“ kifejezést, sőt ehelyett is néha csak „tér“-ről beszélnek. A régies szóhasználat nem mindig zavaró, ha tudja az ember, hogy miről van szó, de a modern mezőelméletek korában mindenesetre túlhaladott. A relativitáselméleti fejtegetésekben azonban feltétlenül szükség van a két fogalom pontos megkülönböztetésére, hiszen itt a mezőre és a térre vonatkoztatott elképzeléseknek nagy szerepük van. Ugyancsak helytelen a tömeg és energia azonosságáról beszélni (19.). A két mennyiség az $E = m \cdot c^2$ összefüggés értelmében *arányos* egymással (mondhatjuk azt is, hogy *egyenértékűek*, mert egy rendszert akár a tömeggel, akár az energiával egyenértékűen jellemezhetünk), de a két fogalom semmiképp sem azonos. Továbbá nem „a mozgásban levő tömegeknek nagyobb az energiátartalmuk“, hanem a mozgásban levő anyagnak, rendszereknek, testeknek. Hasonló hibákat szép számmal sorolhatnánk fel, azonban helyszükében itt csak a fenti példákra szorítkozhatom.

Logikailag és filozófiailag helytelen az ilyen fogalmazás: „Mivel a mozgó anyagot energiaimpulzus-tenzora jellemzi, belátható, hogy az energiaimpulzus-tenzor a gravitáció forrásaként fogható fel“ (20.). Minden tenzor (vektor, függvény stb.) egy-egy *matematikai modell*, amely az objektív valóságot, a mozgó anyagot ábrázolja. A gravitációs hatás forrása az *anyag*, nem pedig az őt leíró tenzor, mint ahogyan a tolvajt is csak a kutya csipheti el, a kutya fényképe nem. Hasonló eset: „az egymás körül keringő csillagok mágneses terének erővonalai... elszakadhatnak, miáltal mágneses energia szabadul fel“ (77.). Az erővonalak nem szakadhatnak el, mert objektíve nem is léteznek, ezeket csak mi „találtuk ki“ a valóság ábrázolására. A mondott energia a mágneses mező hirtelen változásakor szabadul fel.

Előfordul a könyvben néhány kifejezés, amely önmagában nem hibás, de a kellő alapismerettel nem rendelkező olvasó helytelenül értelmezheti. A 21. lapon például ez áll: „valószínűleg a világegyetem kialakulásakor bekövetkezett kataklizmának, az ún. »Big Bang«-nek az utóhatása.“ Ismeretterjesztő könyvben vagy legyűnő kissé explicittebbek, vagy ne is hivatkozzunk meg nem magyarázott eleméletekre, mert az ilyen felületes utalás alapján valamely olvasó azt hiheti, hogy tudományosan igazolták a világ teremtésének legendáját. Hasonló odavetett utalást olvasunk a 47. lapon, amelyre különben semmi szükség sincs a téma tárgyalásához: „vagyis a világegyetem sugarának (Hubble-féle sugár) mintegy ezerszerese.“ Messzi vezetne, ha meg akarnánk magyarázni azt a modellt, amelyet ez a sugár jellemez. De az az olvasó, aki nem ismeri vagy nem értette meg ezt a modellt, a fenti utalásból arra következtethet, hogy a világegyetem egy óriási, de véges kiterjedésű gömb, amelynek ismerjük a sugarát. Az elégtelen információ dezinformálást, félrevezetést jelenthet.

Vitatható a „nem azonosított repülő tárgyak“ (NART) kérdésével foglalkozó fejezet is. A szerző dicséretes módon kijelenti, hogy nem szeretne táptalajt szolgáltatni tudománytalan spekulációknak, de mégis kaput nyit nekik a fogalom pontatlan használatára által. Mert mi a NART (UFO, OZN)? Mint a neve is mutatja, valami olyasmi, amit *nem sikerült azonosítani*. Lehet meteor, lövedék, repülőgép, rakéta, illetve ezeknek egy darabja, lehet légköri jelenség, például gömbvillám — amíg be nem bizonyítják, hogy a fenti esetek közül melyikről van szó, mert akkor megszűnik NART lenni. Lehet továbbá érzékszálódás vagy képzelődés, lehet kitalálás (hírlapi kacsa), és végül egyesek szerint lehet más égitestekről származó űrhajó is. A NART-ok létét számos tanúvallomás és fényképfelvétel bizonyítja, de *nincs bizonyíték* arra, hogy más égitestről űrhajó érkezett volna földünkre. Hiba a fogalomnak ilyen „pars pro toto“ leszűkítése: NART-ról beszélni általában, és idegen űrhajót érteni rajta. Hogy aztán az ilyen űrhajókról milyen fantáziaképek születtek, és ezekben mi lehet a racionális mag, ezt itt nem lehet megvitatni. Le kell azonban szögezni, hogy a tudományos ismeretterjesztő műveknek nem annyira az a feladatuk, hogy részletkérdésekben tájékoztatassák az olvasót, hanem elsősorban az, hogy *helyes koncepciót, fogalmakat alakítsanak ki bennük*. Ezért jobban kell vigyázni, hogy a szövegbe ne csúszzanak be hibás vagy félreérthető megfogalmazások.

Dicsérve Semlyén János kötetének elvitathatatlan érdemeit, és kifejezve azt a reményemet, hogy a most elsőkönyves ifjú szerző tudását és tehetségét még gazdagon gyümölcösztetni a tudományos ismeretterjesztés terén is, a kiadónak újra azt a kérdést teszem fel: miért végezze el a bírálat azt, amit a lektor is elvégezhetne? Olyan hibákra kellett itt utálnom, amelyeket a kéziratot elolvasó megbízott szakember észrevételei alapján a szerző könnyűszerrel kijavíthatott volna. Hát nem ez lenne a legjobb megoldás a szerző és a kiadó, de főleg az olvasó számára — különösen egy ennyire szükséges és hasznos, jelentős társadalmi-művelődési funkciót betöltő sorozat esetében?

És volna még egy ötletem. Chaplinról jegyezték fel, hogy — a némafilm korában — valahányszor kész volt egy jelenettel, levetítette egyszerű embereknek: takarítónőknek, az utcáról behívott járókelőknek. Így győződött meg arról, hogy a film jövődől nézői megértik-e, amit mondani akar. Ha nem, eldobta a tekercset, és újratorgatta a jelenetet. Nem lehetne-e ezt a tudománynépszerűsítő, ismeretterjesztő irodalomban is megvalósítani?

Fey László

A kisember emlékirata

Fogarasi Sámuel — akinek önéletírása Juhász István érte gondozásában első ízben jelent meg* — nem tartozik a múlt izgalmas alakjai közé. Kisvárosi mesterember papi pályára lépett fia, akivel semmi rendkívüli nem történt. Élete folyamán, persze, lezajlott egy-két dolog: a jozefinizmus radikális reformjai, a nagy francia forradalom, a napóleoni háborúk — mindez azonban csak véletlenszerűen és mellékesen foglal helyet az emlékiratban. Dési Gábor marosszéki főbíró mellé kerül egész fiatalon, s erről jut eszébe II. József és az, hogy „mikor pedig minden a régi lábra visszaállott, 1790-ben a conscriptio és földmérése munkái sok jurisdictiónál megégettettek... s ekkor az ártatlan német könyveket is vagy megcsapták, vagy megégették“. A napóleoni háborúk inkább mint külföldi útját befolyásoló események jelennek meg.

Alig lát valamit abból, amit a megszokás történelmeknek tekint. Pedig tanult ember volt. A vásárhelyi kollégium után Bécsbe és német egyetemekre is elkerül. S nem is akármilyen társaságban: jó sorsa a kor egyik legjobb erdélyi koponyájával, Gyarmathi Sámuellel fűzi össze hónapokon keresztül. Teljesen hiába: a nagy nyelvészből, a kiváló felvilágosult értelmiségiből csak a zsémbes öregurat érzékeli. Hazatér, elfoglal egy parókiát, és megnősül. Élete végén megírja naplóját: a kollégiumról, a külföldi útról és a nősülésről. Mindebben egyetlen rendkívüli dolog: félelmetes gátlásossága. (A szüzességével szinte kérkedő huszonnyolc éves lelkész ólálkodása a lányos ház körül, visszavonulásai, merész elhatározások, hogy mégis bemegy a házba, menekülések a lányok elől, s a rettentő szegyenkezés, ami esketés alatt elfogja.) Figyelemre méltó, és ha valaha lesz, aki forrásainkat a lélektan kategóriái szerint is fagatni kezdi, lehet, az egyéni sors mellett felfedezi majd egy réteg helyzetéből adódó okait is ennek a lelki torzulásnak.

Egyébként Fogarasi naplója a megdöbbentően történelem alatt élt értelmiségi lét dokumentuma. És mégis — éppen ettől válik történelmi forrássá. Minden kezdő történész tudja, hogy a forrásérték az írói szándék árnyékában növekszik: a szöveg mindig a mellékes, a járulékos vonatkozásokban a legmegbízhatóbb — ott, ahol nem érvényesül intenció, ahol nem hatnak értékítéletek. Fogarasinál pedig ez a szövegtípus az uralkodó. A szándék láthatóan egy törekvő, feltörekvő, gátlásos kisember sikerecskéinek és sérelmeinek számbavétele. De a kicsinyes mondanó megfogalmazása rendjén a mellékmondatokból egy elszüljedt életforma rajzolódik ki.

Ennek az életformának legmegrendítőbb — mert emberileg leglényesebb — vonása az élet rövidege, bizonytalan volta. Fogarasi hét gyermeke közül három élete első éveiben meghalt. Egy pap sírfeliratát idézi valahol, amely így hangzik: „negyvenkét esztendő / Szép angyali időt / töltött ez életben“. S hogyan lett volna negyvenkét év szép idő, ha a negyvenvalahány éves Gyarmathit öregembernek tekintették már? A korai halál okát is érinti itt-ott: járványos betegségek, az orvosi ellátás hiánya, barbár higiéniai viszonyok (az erdélyi főnemesi világban is megfordult ifjú Bécsben meglepődik azon, hogy „ha testvérek ennének is együtt, nem tálban, hanem kinek-kinek porcióját tányéron teszik eleibe“).

A figyelmes olvasó az életbevágótól a mellékesig a hagyományos életforma számos vonásáról szerez megbízható értesülést. (Arról például hogy a vásárhelyi kollégiumban az 1790-es években miként büntetik a magyarul megszólaló diákok.)

Oktatótörténetünkben olykor jelentkező mítoszok szétfoszlatásában az emlékiratot az előző felerősíti, amikor beszámol arról, hogy a népiskola anyanyelvűvé válását célzó II. József-féle ösztönzés milyen nehézségek árán valósulhatott meg.

Juhász, miközben láthatóan elutasítja a mitizálást, maga is egy mítosz áldo-

* Marosvásárhely és Göttinga. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1974.